

”Gråt inte, mamma! Vi ses i Nangijala!”

Skildringar av döden i Astrid Lindgrens *Bröderna Lejonhjärta* och Cecilia Davidssons *Lill-Pär och jag*

”Don’t cry, mummy! We will meet in Nangiyala!”

Portrayals of death in Astrid Lindgrens *The Brothers Lionheart* and Cecilia Davidsson’s *Lill-Pär och jag*

Juliane Eilers

Fakulteten för humaniora och samhällsvetenskap

Svenska/Grundlära­r­pro­gram­met förskoleklass till årskurs 3

Avancerad nivå/30 hp

Handledare: Helene Blomqvist

Examinator: Morten Feldtfos Thomsen

2017-05-31

Abstract

The purpose of this qualitative literary study is to analyse death as a motif in two children's books. Scientific researches aim to show how children handle and understand death in different ages and which consequences this imposes for the adults around the children. Furthermore, the study will show how fictional children's books can become a tool for guardians and the school who meet children in grief.

The books that will be analysed are Astrid Lindgren's *The Brothers Lionheart*, which was published in 1973 and Cecilia Davidsson's *Lill-Pär och jag*, which was published in 2013. The main focus lies on how the main characters in the books handle their grief and how the authors describe death as a motif. To analyse that motif, the study will focus on language style, choice of words and symbols in the text. Whether the books are useful for communication between teachers and children who grief is analysed in this study.

Keywords

Children's grief, grief processing, children's literature, death, grief, literary analysis, Astrid Lindgren, Cecilia Davidsson

Sammanfattning

Detta arbete syftar till att undersöka, analysera och jämföra hur döden skildras i två skönlitterära barnböcker. Litteraturanalysen och tidigare forskning ska tydliggöra vilken vetenskaplig forskning som finns om hur barn förstår och bearbetar döden i olika åldrar och vilka konsekvenser, ansvarsområden och pedagogiska verktyg detta ålägger vårdnadshavare och skolan. Den ena boken som kommer att undersökas är *Bröderna Lejonhjärta* av Astrid Lindgren som publicerades 1973, den andra heter *Lill-Pär och jag* av Cecilia Davidsson och publicerades 2013. Fokus kommer att ligga på hur författaren skildrar döden i böckerna och även hur protagonisterna uttrycker, hanterar och bearbetar sin sorg över förluster och mötet med döden. Vidare ska skillnader i de två böckerna analyseras, samt hur och i vilken utsträckning man kan använda sig av böckerna i arbetet med barn som sörjer efter en förlust. Studien kommer att fokusera på språkstil, ordval, bilder och symbolspråk samt genre. Det kommer slutligen redovisas en sammanfattning om hur böckerna kan användas i undervisningssammanhang.

Nyckelord

Barn i sorg, sorgbearbetning, barnlitteratur, död, sorg, litteraturanalys, Astrid Lindgren, Cecilia Davidsson

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
1.1. Syfte samt frågeställningar.....	2
2. Forsknings- och litteraturgenomgång	3
2.1. Barns förståelse av döden och upplevelser av sorg.....	3
2.2. Skolans rutiner och förhållningssätt kring barn i sorg.....	5
2.3. Skönlitterära texter som verktyg.....	7
2.4. Astrid Lindgrens centrala roll i barnens möte med skönlitteratur.....	8
3. Teoretiska utgångspunkter	10
4. Metodologisk ansats och val av metod	12
4.1. Läsning av skönlitteraturen.....	12
5. Analys och resultat	13
5.1. Innehållsöversikt Bröderna Lejonhjärta.....	13
5.2. Innehållsöversikt Lill-Pär och jag.....	14
5.3. Motivet döden- en jämförelse.....	15
5.3.1 Böckernas genre.....	16
5.3.2 Berättarrollen.....	18
5.3.3 Ordval i böckerna.....	20
5.3.4 Bilder och symboler i böckerna.....	23
5.4. Huvudkaraktärernas sorg.....	25
6. Slutdiskussion	28
7. Litteraturförteckning	32

1. Inledning

De allra flesta barn möter någon gång under sin uppväxt döden i någon form, precis som alla vuxna människor, exempelvis genom att de förlorar en anhörig, ett husdjur, vittnar om att en kompis går bort i en sjukdom eller möter döden i populärkulturella sammanhang, såsom film eller litteratur (Dyregrov, 1999, s. 9). Sorg kan ta sig uttryck i många olika former och varje barn har ett eget, unikt sätt att hantera och bearbeta sorg (Dyregrov, 1999, s. 13-15). Hur ett barn reagerar på och bearbetar ett dödsfall är svårt att förutsäga och det är därför ytterst avgörande för barnets välbefinnande att det finns personer kring barnet som är väl införstådda med död och sorg, och som kan ge barnet det stöd som det behöver i stunden (Andersson & Ingemarsson, 1994, s. 60-62).

Skolan får således ett stort ansvar gällande att tillgodose barns behov av att hantera och bearbeta sorg, då skolan utgör en stor del av ett barns vardag. Skolans uppdrag är att möta och hantera barn som befinner sig i en känslomässig kris efter ett dödsfall och det krävs tydliga rutiner och riktlinjer kring arbete med barn i sorg (Andersson & Ingemarsson, 1994, s. 15). Enligt Läroplanen för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011 (som framöver kommer att förkortas med Lgr 11) behöver skolan kontinuerligt vårda och förstärka samarbetet med barnets hemmiljö, det vill säga vårdnadshavare, och vara väl insatt i barnets mående även utanför skolan (Skolverket, 2011, s. 16). Dessutom framgår i exempelvis kunskapskraven för Samhällskunskap för årskurs 1-3 att undervisningen ska behandla existentiella frågor som rör barnets vardag, vilket kan innebära arbete kring döden (Skolverket, 2011, s. 204).

Barnlitteratur som är uteslutande avsedd att underhålla barn och att rikta fokus mot barns erfarenheter, relationer och konflikter, har inte funnits under särskilt lång tid (Boglund & Nordenstam, 2010, s. 261). Barnlitteratur har länge inte heller haft avsikten att hantera frågor som berör barnen (Kåreland 2013, s. 24-25). Däremot spelar motivet döden en stor roll i barnlitteratur, dock har syftet och avsikten med att prata om döden förändrats ofta och i enlighet med samhällets utveckling. Många olika synvinklar på motivet döden har funnits under barnbokens historia, och de förändras och utvecklas fortfarande (Boglund & Nordenstam 2010, s. 260-263).

Hur dessa skildringar uttrycker sig i två skönlitterära kapitelböcker skrivna för barn, ska undersökas och analyseras i detta arbete. Det ska dessutom undersökas hur forskningen kring barn i sorg, samt vuxnas uppfattning om hur barn sörjer, speglas och används i de utvalda skönlitterära böckerna.

Undersökningen av ordval och bildspråk i skönlitteratur utgör en viktig del av all interpretation och tolkning av en litterär text. Genom bland annat språket skapar författaren en visuell föreställning om innehållet (Nikolajeva, 2017, s. 81 & 130). På grund av detta kommer både uttryckssätt och bildspråk att undersökas i analysen. Dessutom är berättarrollen avgörande för alla skönlitterära texter (Nikolajeva, 2017, s. 235). Därför kommer även berättarens roll att analyseras. Senare kartläggs även huvudkaraktärernas känslomässiga utvecklingar och relationer.

1.1. Syfte samt frågeställningar

Syftet med arbetet är således att undersöka och jämföra hur sorgen som medföljer när ett barn upplever ett dödsfall, hanteras, gestaltas och förklaras i två olika skönlitterära barnböcker. En central fråga som kommer att kartläggas är hur forskningen förhåller sig till frågan om hur barn ser på, upplever och hanterar mötet med döden i olika åldrar, och vilka konsekvenser detta kan ha i vuxenålder. Det ska även undersökas vilken roll skolan bör och kan inta i samarbetet med hemmet när ett barn hamnar i sorg efter ett dödsfall. För att besvara frågorna kring barn i sorg kommer jag att undersöka forskning kring hur barn sörjer samt i vilken utsträckning skönlitterära texter kan fungera som ett verktyg för barn som sörjer, både i hemmet och i skolan.

Störst fokus i undersökningen kommer att ligga på analysen och kartläggningen av motivet döden i de två skönlitterära texterna, *Bröderna Lejonhjärta* av Astrid Lindgren och *Lill-Pär och jag* av Cecilia Davidsson. Böckerna ska analyseras och diskuteras med fokus på hur de skulle kunna hjälpa barn att förstå och bättre hantera frågor kring döden, och till viss del som litterära hjälpmedel i skolan och hemmet.

För att förtydliga syftet i studien lyder de centrala frågeställningarna:

1. Vad lägger författaren fokus på i de skönlitterära texterna när det gäller bearbetningen av sorgen och skildringen av döden?
2. Hur tar huvudkaraktären itu med ”problemet”? Hanteras sorgen exempelvis abstrakt, det vill säga undviker man ord som avsked, död, sorg m. m.?

2. Forsknings- och litteraturgenomgång

Barns förståelse för döden och deras sätt att sörja har utforskats under lång tid och det råder en enighet i forskningen om att man inte längre kan tabubelägga samtalet med barnet om döden, dess konsekvenser för de kvarlevande, samt känslor och reaktioner som döden väcker. Att barn sörjer, även om de sörjer på olika sätt och med olika förståelse för döden, är inget som man kan bortse ifrån (Foster, 1990, s. 79). Detta ställer krav på både skolvärlden och vårdnadshavare när de möter ett barn i sorg. Några av dessa krav kommer att behandlas senare i texten.

Vilken påverkan skönlitteratur har, och i synnerhet skönlitteratur för barn, i arbetet med sörjande barn är däremot inte lika utforskat, men det kommer att göras ett försök till kartläggning kring detta senare i arbetet. Däremot finns mycket forskning om hur arbetet med skönlitterära texter tillsammans med barn kan skapa möjligheter och öppna dörrar för hur vuxna bättre kan förstå barns känslprocesser. Dessutom kan barn, med hjälp av skönlitteratur, förstå och således hantera sina känslor som de för övrigt hade haft svårt att yttra (Kåreland, 2013, s. 167–168).

För att skapa en tydlighet i arbetet kommer en översikt över forskning om barn i sorg inleda arbetet, sedan ska skolans roll samt hur skönlitteratur kan fungera som ett användbart verktyg för barn som visar svårigheter i att hantera sina känslor analyseras.

2.1. Barns förståelse av döden och upplevelser av sorg

Hur barn upplever mötet med döden och hanterar sorgen när en person i den nära omgivningen dör har länge undersökts och analyserats i vetenskapliga sammanhang. För forskare verkar barns hantering av sorg vara något som kontinuerligt behöver kartläggas och utforskas. Det gäller både i samband med samhällsliga förändringar, men även då nya forskningsmetoder uppstår och förändrar möjligheterna för att genomföra undersökningar kring barns agerande och tankesätt (Dyregrov, 2009, s. 7-8).

Spädbarn har enligt forskning svårt att greppa döden som beständig och fast, eftersom de fortfarande saknar föreställningsförmågan att saker och ting består även om de inte är synliga för dem (Foster, 1990, s. 58-59). Det är först när barn har utvecklat en förståelse för att människor förblir kvar även om de befinner sig utom synhåll, som de kan uppleva döden som något omtumlande. Det är dock viktigt att nämna att dessa upplevelser inte är konkreta samt att barnet inte är medvetet om dem, utan snarare upplever barnet hur sorgen förändrar

beteendemönster hos de personer i barnets omgivning som betyder allra mest, såsom föräldrar eller syskon. Ofta kommer förluster som barn upplever i så låg ålder inte till uttryck förrän i vuxenåldern, då de uttrycks som sorg eller i form av saknad. Vuxna, som har upplevt en mycket tidig förlust av en närstående person, har ofta svårt för att kunna formulera och placera dessa känslor och sätta dem i samband med den tidiga förlusten (Foster, 1990, s. 58-60).

Redan från det att barnet utvecklar sin talförmåga, således från att barnet är 2-3 år, har det utvecklat en viss förförståelse för döden. Barn vet att mötet med döden, särskilt när det rör sig om en nära anhörig, vän eller bekant, utlöser en rad känslomässiga och emotionella uttryck hos personer som barnet har en nära relation till. Barnet kan nu, på ett mer konkret sätt, formulera egna tankar och frågor kring mötet med döden, och försöker dessutom konkretisera tankar kring döden med liknelser och exempel som är tagna från deras vardag. Det är inte ovanligt att barnen jämför döden med att någon somnar (Johansson & Larsson, 1976, s. 50-51).

En skildring av ett barn på fyra år, som förlorar sitt syskon, visar dock att barnet fortfarande inte är helt införstådd med att döden är en del av livet som man inte kan påverka. Barnet upplever döden som tillfällig och har svårt att göra skillnad mellan sjukdom och död (Ekvik, 2005, s. 22-25).

En av de mest väsentliga aspekterna i barns upplevelser av döden består av att barn först i skolåldern, det vill säga när de är från ungefär 8 år gamla och uppåt kan relatera till begreppet död som en naturlig, ofrånkomlig och obetingad del av varje människas liv (Foster, 1990, s. 69-70). Inte förrän barn är runt 10 år gamla kan de utveckla en någorlunda konkret förståelse för vad döden och förlusten av en människa betyder och vilka konsekvenser som medföljer, exempelvis att döden är beständig och irreversibel (Björklund & Eriksson, 2001, s. 24).

Något som forskarna återkommande poängterar är att barn reagerar på döden på många olika sätt; delvis kan det stå i samband med barnets ålder och hur väl barnet är införstått i konsekvenserna av ett dödsfall. Delvis kan barn uttrycka sorg på ett sätt som blir oförutsägbart och ibland även obegripligt för en vuxen. Det förekommer att barn blir aggressiva, både verbalt och fysiskt, eller att de till synes inte alls reagerar utan enbart ställer ett antal följdfrågor för att sedan fortsätta i leken eller vardagssysslan. Andra barn väljer att tiga i flera dagar, eller uttrycker sin sorg genom att gråta och skrika. Det bör observeras att detta oftast är direkta, omedelbara svarsreaktioner från barnet och att de kan utvecklas och förändras med tidens gång (Dyregrov, 2009, s. 13-14). Dessutom genomgår barn i sin sorg

olika faser. Dessa faser är helt individuella och tar olika lång tid hos varje individ, men kan vara livet ut (Dyregrov, 1999, s. 24-27 & Björklund & Eriksson, 2001, s. 29).

Dyregrov menar att de vuxna som befinner sig nära det barn som sörjer, behöver bemöta barnet med förståelse och trygghet. Barnet bör, genom den vuxne, känna att sorgen är berättigad, oavsett hur den uttrycker sig (Dyregrov, 2009, s. 14). Dessutom bör man ge barnet tillfällen och möjligheter att tala om sorgen, eller bearbeta den på andra kreativa sätt som passar barnets behov (Björklund & Eriksson, 2001, s. 28-29). Man bör således som vuxen stödperson lägga fokus på att stödja barnet och konkretisera döden, men hela tiden utgå ifrån barnets verklighet (Björklund & Eriksson, 2001, s. 33). Wikander anser att det viktigaste förhållningssättet i mötet med ett barn i sorg är att agera på ett ansvarsfullt sätt i sin egen hantering av sorgen. Enligt forskaren formas barnets förståelse och upplevelse av döden mer utifrån hur den närmaste närstående vuxne hanterar sorgen, än utifrån vilken personlig utvecklingsfas barnet befinner sig (Wikander, 1996, s. 34).

Det råder med andra ord en enighet bland forskarna om att barnet behöver få utrymme för sina känslor och sin sorg, och att den vuxne bör agera som stöd, och även be om extern hjälp ifall den egna sorgen är för stor för att denne ska kunna fungera som stöd för barnet (Foster, 1990, s. 52-53).

2.2. Skolans rutiner och förhållningssätt kring barn i sorg

I skolans värld möter all personal med stor sannolikhet någon gång under sin yrkesutövning ett barn som har bevittnat ett dödsfall i sin omgivning. Några exempel är att en anhörig, vän eller ett husdjur mister sitt liv. För att kunna skapa trygghet, fånga upp barnet i dess sorg och vägleda det genom sorgen, kunna fungera som stöd för vårdnadshavare eller andra anhöriga samt för att kunna bedriva arbetet kring sorg vidare när liknande situationer inträffar behöver personalen i skolan tydliga rutiner och riktlinjer kring dessa frågor (Andersson & Ingemarsson, 1994, s. 15). Att skolan tar sitt ansvar i krissituationer, även när det gäller att möta enstaka individers sorg, ger trygghet för vårdnadshavare och kan bidra till en stark grupp och samhörighetskänsla inom skolan (Andersson & Ingemarsson, 1994, s. 15).

Lärare eller annan personal på skolan behöver vara väl insatt i hur barn sörjer med tanke på deras ålder och utveckling, eftersom det råder olika förståelse för och föreställningar om döden beroende på dessa faktorer (Andersson & Ingemarsson, 1994, s. 61). Det är avgörande för barnets välmående att skolpersonalen är införstådd med att den sorgprocess som ett barn går igenom kan ta tid. All skolpersonal behöver således vara uppmärksam på barnet samt dess beteende och reaktioner under lång tid. (Andersson & Ingemarsson, 1994, s. 61).

Läraren är, enligt Lgr 11, ansvarig för att föra dialog med barnets hemmiljö samt att hålla sig uppdaterad och informerad kring hur barnet mår i hemmet (Skolverket, 2011, s. 16). På så sätt uppehålls en trygghet för barnet som kan känna att både skolan och föräldrarna samarbetar i högsta möjliga mån för att tillgodose dess behov när denne sörjer.

Skolan bör, i alla lägen och kontinuerligt, prata med barnet som sörjer. Denne behöver känna att det är naturligt och helt i sin ordning att sörja, och att sorgen kan uttrycka sig på många olika sätt. Läraren i synnerhet, men även fritidspersonal och kuratorer eller psykologer samt all personal som möter barnet och som barnet har en relation till, måste därför vara lyhörda och låta barnet berätta om sina känslor och tankar, utan att ge vägledande råd eller göra jämförelser med andras sorghantering (Andersson & Ingemarsson, 1994, s. 65-66).

Det kan följaktligen konstateras att skolans uppgift är att skapa trygga rutiner och riktlinjer för när ett barn hamnar i en personlig kris. Såväl forskning som Skolverket är tydliga med att lärarna måste veta hur de ska förhålla sig gentemot barnet. En annan, och till synes ännu viktigare aspekt, är dock att i sin yrkesprofessionalitet kunna möta barnet på individuell nivå och agera, inte bara enligt Lgr 11, utan som en medmänniska som bryr sig om barnets bästa och förstår och lyssnar på dennes individuella önsknings och behov (Gustafsson, 2006, s. 19). Det blir för barnet mest avgörande att man som vuxen finns till hands, under vilka omständigheter som helst, och det gör man främst genom att visa barnet att man finns, inte genom att vägleda. Barn som sörjer har ett stort behov av att bli sedda och hörda, men på deras egna villkor (Gustafsson, 2006, s. 25-27).

Att arbeta med skönlitteratur i skolan och använda skönlitterära texter som handlar om och bearbetar motivet döden, kan vara välfungerande verktyg för läraren som möter barn som sörjer. Genom att läsa skönlitteratur gemensamt kommer barnet få möjlighet att skapa samband mellan berättelsen och egna upplevelser, och kan på så sätt identifiera sina känslor på ett tydligt sätt (Jönsson, 2009, s. 99-100). Ett barn kan, tack vare läsning av skönlitteratur gemensamt med en vuxen, omedvetet utveckla och bearbeta känslor som det kanske har svårt att formulera och uttrycka i andra sammanhang. Genom att använda läsning som kommunikationsmedel kan läraren möta det sörjande barnet på ett djupare plan, som utgår ifrån barnets vardag och verklighet. Det är dock avgörande att läraren inte enbart läser de skönlitterära texterna för barnen, utan att denne tillsammans med barnen stannar upp, resonerar, analyserar, sammanfattar och förutspår innehållet i berättelsen (Stensson, 2006, s. 119-124). Genom att använda skönlitteratur som hjälpmedel i mötet med barn som sörjer kan således relationen mellan lärare och elev stärkas och läraren kan därmed leda och hjälpa barnet i dennes sorg.

Personalen som arbetar på skolan bör dessutom samtala och diskutera med barnen om död, sorg och känslor i vardagssammanhang. Det betyder att det inte behöver ha skett ett dödsfall, utan att undervisningen ändå kan bestå av att diskutera möjliga känslor eller tankar som skulle kunna uppstå vid dödsfall. Detta kan fungera som förebyggande arbete och underlätta för ett barn när ett dödsfall väl inträffar (Andersson & Ingemarsson, 1994, s. 136). Även i ett sådant arbetssätt kan läraren med fördel använda sig av skönlitterära texter som stöd.

2.3. Skönlitterära texter som verktyg

Barnlitteratur är en genre i skönlitteraturen som riktar sig till barn och deras erfarenheter och upplevelser (Nikolajeva, 2017, s. 14-16). Sagor, kapitelböcker och skönlitterära verk är ofta en framgångsrik nyckel till att låta barn hitta förklaringar och uttrycksformer för sina känslor. Genom att låta barnen möta berättelser som är skrivna för dem, det vill säga litteratur som utgår ifrån barnets vardag och verklighet, erbjuder man dem möjligheter att kunna konkretisera svåra och abstrakta händelser i livet. Barn får, om de möter rätt litteratur, kännedom och insyn i hur andra människor förstår omgivningen och världen runt omkring dem. Barnen kan förstå och greppa verkligheten genom att använda sig av den fantasi som utvecklas vid läsandet av skönlitterära texter (Kåreland, 2013, s. 167–168). Sagor har oftast en läkande funktion för barn och de hjälper barnen att ta itu med stora emotionella frågor och problem, samtidigt som de kan fungera som vägledare när barn möter livets utmaningar (Lindö, 2005, s. 35). Samtidigt är det viktigt att konstatera att skönlitteratur inte kan ersätta den tröstande kontakten och kommunikationen med en närstående vuxen, men berättelser kan, som tidigare nämnts, fungera som identifikationskälla och således vara ett mycket välfungerande verktyg för både barn och vuxna att använda sig av i sorgetider.

En avgörande faktor till varför skönlitteratur utgör ett stort stöd för barn i deras utveckling är att barn ofta identifierar sig med karaktärer i de skönlitterära texterna, det vill säga att de kan känna en samhörighet och solidaritet med de litterära personerna. Det skapar en trygghet i mötet med litteraturen. Det kan dock anses vara mer utmanande och utvecklande för barnet att den skönlitterära texten avviker från det välkända och trygga (Kåreland, 2009, s. 74–75). Samtidigt har sagan i sin renaste form oftast väldigt tydliga och utformade karaktärer med en tydlig indelning i gott och ont och rätt och fel, vilket gör det lätt för unga läsare att identifiera sig med karaktärerna samt dra slutsatser och göra projektioner till sitt eget liv och sina egna känslor (Kåreland, 2013, s. 51). Sagor och framförallt folksagor i sin ursprungsform behandlar ofta motiv som rätt och fel, gott och ont. Det är vanligt med fantastiska figurer i

sagor och de innehåller ofta intriger som leder till en lösning (Boglund & Nordenstam, 2010, s. 33-34).

Som tidigare nämnts kan sorg och att uttrycka sina känslor vara svårt för barn i låga åldrar, framförallt om döden fortfarande upplevs som abstrakt och svår att förstå. Att låta barnen bearbeta sorgen med hjälp av berättelser, sagor eller kapitelböcker kan fungera som ett stöd för både anhöriga och skolpersonal. Eftersom sagor väcker barnens fantasi och erbjuder dem möjligheter att anpassa det verkligt upplevda till berättelsen kan litteratur fungera som ett stöd i en sorgprocess, särskilt om det också finns anhöriga som själva sörjer förlusten, samtidigt som de vill ta hand om barnet och stödja barnet i dess sorg (Björklund & Eriksson, 2001, s. 44–45). Skönlitteratur som är avsedd för barn i olika åldrar kan med andra ord vara ett stöd i att föra en dialog mellan den vuxne och barnet, och kan ge den vuxne en större inblick och en djupare förståelse för hur barnet upplever sina känslor och hur barnet resonerar kring döden och saknaden (Björklund & Eriksson, 2001, s. 44–45). Ett mycket effektivt hjälpmedel för att skapa värdefulla diskussioner kring bokens innehåll är de så kallade boksamtal enligt Chambers. Genom att man skapar möjligheter till samtal om böckernas innehåll, skapar man effektiva förutsättningar för barn att lära sig att ta sig an ett innehåll på djupet (Chambers, 2011, s. 128). På så sätt kan boksamtalen bli värdefulla i arbetet med skönlitteratur och barn i sorg.

Det är viktigt att nämna att barn bör känna till begreppet döden från tidig ålder, oavsett om de har bevittnat ett dödsfall eller inte. Att arbeta med döden i skolan kan således vara värdefullt för barn, eftersom barn på så sätt möter döden i ett förebyggande sammanhang. Enkla metoder som rollspel kan skapa möjligheter i skolan för barn att förbereda sig på krissituationer samt öppna för dialog när krisen väl har inträffat (Andersson & Ingemarsson, 1994, s. 137).

Slutligen är det ytterst viktigt att uttala en varning när det kommer till urval av skönlitterära böcker som ska hjälpa barn i att bearbeta sorgen efter ett dödsfall. Barn genomskådar ofta avsikten med litteratur, och de gillar inte när böcker visar på ett pedagogiskt, uppfostrande och moraliskt budskap. Oftast väljer barn böcker som de kan relatera till och identifierar sig med (Kåreland, 2013, s. 90–91). Det bör man som vuxen ha i åtanke när man väljer att med hjälp av skönlitteratur vägleda barnet genom sorgen.

2.4. Astrid Lindgrens centrala roll i barnens möte med skönlitteratur

Att Astrid Lindgren har spelat och, mer än tio år efter hennes bortgång, fortfarande spelar en stor roll för genren barnlitteraturen kan man inte bortse ifrån. Hon anses vara den

författaren som under 1900-talet revolutionerade sagor och berättelser vilka enbart riktar sig till barn och ungdomar (Edström, 1997, s. 14). Lindgrens egen inställning till att skriva böcker om och för barn var att läsning och fascinationen av att läsa skönlitteratur redan i ung ålder är väldigt formande, avgörande och positiv i ett barns liv (Edström, 1992, s. 14). Avgörande för Lindgren som författare var hennes relation och syn på barn. Hon själv menar att hon har en stor förståelse för barn och barns känslor, vilket enligt henne själv är den största bidragande anledningen till hennes framgång som författare. Dessutom har hon varit förespråkare för den goda relationen mellan barn och vuxna, eftersom hon var övertygad om att barn behöver vuxna förebilder som de känner sig trygga med (Edström, 1992, s. 18).

Lindgren behandlar i många av sina barnböcker allvarliga motiv som sorg, död, avsked, konflikter m.m., men hon förmår att skildra dessa motiv på ett sätt som ger barnen en känsla av hopp och tröst. Ett exempel är *Sunnanäng*, en saga hon skrev om ett syskonpar som väljer döden som liknar paradiset istället för att fortsatt behöva leva i fattigdom och sorg (Edström, 1997, s. 113-120). Det andra exemplet som även kommer att behandlas i detta arbete är hennes roman *Bröderna Lejonhjärta* som publicerades 1973.

Att hon lyckas fånga läsaren trots att hon återger många allvarliga och svåra situationer i livet, beror framförallt på hennes förmåga att varva dessa motiv med den trygghet och kärlek som barn upplever i sina hemmiljöer i hennes böcker (Edström, 1992, s. 22). Lindgren har alltid sett möjligheter i att bearbeta motiv som kan upplevas som sorgliga och svåra (Edström, 1992, s. 167). Visserligen stötte författarinnan på mycket motstånd från medier, framförallt när *Bröderna Lejonhjärta* publicerades under tidigt 1970-tal, men detta motstånd kom främst från vuxna människor som ifrågasatte hennes val av motiv i böckerna, och anklagade henne för att förespråka självmordstankar hos barn när hon skrev *Bröderna Lejonhjärta* (Hagerfors, 2002, s. 76). Dock är just *Bröderna Lejonhjärta* den bok som hon har fått mest positiv respons på från barn och föräldrar från hela världen och som har väckt mest positiva känslor. En stor del av läsarna har fått hopp och tröst tack vare läsningen av berättelsen om Karl och Jonatan i *Bröderna Lejonhjärta* (Edström, 1997, s. 185-186).

Astrid Lindgren har visat en förmåga att skapa drömvärldar som har en stark förankring i verkligheten, och som framförallt belyser barns syn på världen, deras konflikter, problem och bekymmer (Edström, 1997, s. 34). Hennes berättelser kan således bli till ett verktyg för vuxna som behöver hjälpa barn att hantera sorgen efter ett dödsfall.

3. Teoretiska utgångspunkter

Skönlitteratur, läsning samt vidare analys av skönlitteratur tillsammans med andra människor, till exempel i skolan och i hemmet, har en grundläggande positiv inverkan på barn. Det gäller både deras inlärningsförmågor samt läs- och skrivutveckling och deras syn på samhällen, grundläggande värderingar, medmänniskor och hur man själv kan hantera och förmedla sina känslor (Fast, 2009, s. 52). Om detta möte med skönlitteratur ska upplevas som gynnsamt och meningsfullt för barnen måste skolan fungera som en drivkraft för att väcka lusten att sysselsätta sig med skönlitteratur redan från skolstarten och hålla lusten vid liv alla år barnet går i skolan (Lindö, 2005, s. 22–25).

Det är ytterst viktigt att barnen känner trygghet i att sörja och att de upplever stöd av människor runt omkring dem som är villiga att lyssna, hjälpa och förstå deras tankar och känslor (Dyregrov, 1999, s. 28).

Dessutom ansvarar skolan för att döden ska vara ett begrepp som alla barn känner sig bekanta och införstådda med, oavsett om de har råkat ut för ett dödsfall i sin familj eller bekantskapskrets eller inte (Andersson & Ingemarsson, 1994, s. 15).

Skönlitteratur kan enligt forskning, som tidigare nämnts, fungera som ett mycket användbart och effektivt medel för att synliggöra, konkretisera samt förklara känslor och tankar som uppstår hos barn när de har förlorat en närstående person. Berättelser, romaner och sagor som ägnar sig åt motivet döden och sorg bör därmed finnas med som en del i bearbetningen som barn i sorg går igenom. Forskare som Foster, Dyregrov samt Johansson och Larsson, som står bakom undersökningar om barn som sörjer, är i stort sett eniga om att man inte kan tabubelägga sorgen och hur den uttrycker sig hos olika barn samt att alla barn, redan från mycket låg ålder, sörjer, oavsett om de visar känslorna utåt eller inte (Foster, 1990, s. 76-77; Dyregrov, 1999, s. 28; Johansson & Larsson, 1976, s. 67). Foster menar exempelvis att man som den vuxna närstående inte bör undanhålla barnen information eller egna känslor. Enligt henne känner barnen av hur de vuxna mår och kan känna sig lurade ifall de märker att den vuxne inte är helt ärlig (Foster, 1990, s. 75). Ekvik menar däremot i sin undersökning att barn kan ha svårt att hantera den vuxnes sorg om den tar alldeles för stor plats. Enligt honom bör den vuxne som står barnet nära ansvara för sina känslor, vilket innebär att denne ska visa sin sorg på ett kontrollerat sätt inför barnet (Ekvik, 1996, s. 28). Detta väcker en del intressanta frågor hos den vuxna som hjälper ett barn i sorg. Om det sörjande barnet känner av att den vuxne är oärlig kan detta hindra eller skada förtroendeprocessen mellan barnet och den

vuxne. Barnet kan dock tappa tillit och trygghetskänsla för den vuxne om denne inte kan hantera sin sorg på ett ansvarsfullt sätt gentemot barnet. Enligt mina tolkningar av forskningen behöver den vuxne ta ställning till hur denne själv hanterar sin sorg samt hur man väljer att kommunicera med barnet, om såväl sina egna känslor som om barnets känslor. Man bör, redan från första början, föra en dialog och ett samtal med barnet om det som har hänt och hur man själv känner och tänker kring händelserna, men på ett ansvarsfullt sätt som blir hanterbart för barnet. Barn upplever inte sorgen i sig som det mest traumatiska, utan när de känner att vuxna inte förstår deras känslor (Björklund & Eriksson, 2000, s. 33). Således behöver vuxna i sitt arbete med sörjande barn hjälpmedel och verktyg för att vägleda och stötta barnen. Det betyder att såväl skolan som hemmet har ett stort ansvar i mötet med barn i sorg. Skönlitteratur, noga utvalt och analyserat, kan bidra till att barn förmår att hantera sorgen på ett tryggt sätt, och kan därmed bli till ett fungerande sätt att hjälpa barnet genom sorgen.

4. Metodologisk ansats och val av metod

4.1. Läsning av skönlitteraturen

För att skapa en rättvis bild av hur uppsatsens valda skönlitteratur kan fungera som stöd för barns hantering av sorg, behövs noggrann läsning och analys av de två skönlitterära böckerna. *Bröderna Lejonhjärta* av Astrid Lindgren valdes ut eftersom det är en välkänd roman skriven för barn och som har väckt många diskussioner genom åren samt blivit en klassiker inom barnlitteraturen. Dessutom är den lämpad för arbetet eftersom döden och sorgen är ett mycket starkt motiv i boken. Det har genomförts en stor del analyser och bedrivits forskning om bokens motiv och vad som utgör den starka framgången för boken som hållit i sig i mer än 40 år. Dessutom valdes Cecilia Davidssons relativt nyutgivna bok *Lill-Pär och jag* ut, som befattar sig med samma tematik, nämligen döden, och sorgen och känslorna som uppstår efter ett dödsfall. Eftersom boken endast är ett par år gammal kommer huvudfokus ligga på att analysera och jämföra boken med *Bröderna Lejonhjärta*, och det kommer att dras en del egna slutsatser, eftersom boken inte är kartlagd på samma sätt som den tidigare nämnda boken.

Inledningsvis lästes böckerna ur ett lustfyllt perspektiv, utan några större analytiska baktankar. Senare har böckerna analyserats på ett djupare plan, där utgångsfrågorna bland annat har varit hur döden skildras, hur texten gestaltar, förklarar och uttrycker sig om motivet döden och hur protagonisterna i berättelserna hanterar sina känslor samt hur de ser på döden. Böckerna jämförs under dessa frågeställningar med varandra; fokus ligger på vilka likheter och skillnader det finns i texternas sätt att gestalta och förklara motivet döden.

5. Analys och resultat

Bröderna Lejonhjärta och *Lill-Pär och jag* är två böcker som handlar om hur ett barn hanterar att ett syskon dör. I *Bröderna Lejonhjärta* möter läsaren Karl ”Skorpan” Lejon som förlorar sin äldre bror i en olycka, och i *Lill-Pär och jag* möter läsaren Maja som förlorar sin lillebror Pär efter att han har varit mycket sjuk (Lindgren, 1973 & Davidsson, 2013).

Författarna Lindgren och Davidsson skildrar i sina berättelser känslor och sorg samt hur man som barn kan finna tröst efter att ett syskon dött. Böckerna handlar om hur de kvarlevande vidare hanterar sin sorg och även sina skuld-känslor som uppstår i samband med dödsfallen. Lindgrens och Davidssons berättelser utspelar sig för cirka 100 år sedan och återger enkla hemförhållanden och levnadssätt.

För att göra analysen tydligare ska till en början båda berättelsernas innehåll återges. Sedan kommer böckerna analyseras med fokus på hur motivet döden gestaltas som ett grundläggande tema i berättelserna, samt hur protagonisterna hanterar sorg och saknad. Vidare ska användningen av de skönlitterära böckerna i klassrummet och för undervisningen diskuteras. Slutligen kommer resultaten av analysen att sammanställas och sammanfattas, och det kommer att diskuteras några tankar och frågor som väcktes under arbetets gång och som skulle kunna bli intressanta för vidare undersökning och forskning.

5.1. Innehållsöversikt *Bröderna Lejonhjärta*

Astrid Lindgrens *Bröderna Lejonhjärta* är berättelsen om två bröder, Karl och Jonatan. Karl är den yngre brodern som är mycket sjuk och sängliggande. Han är 9 år gammal. Han gestaltas som liten och svag och kallas för Skorpan. Jonatan är en stark och vacker pojke på 13 år. För att lindra Karls rädslor för döden berättar Jonatan sagan om landet Nangijala, en paradisvärld som man hamnar i när man dör.

Längre in i berättelsen börjar hemmet brinna och Jonatan hoppar med Karl på ryggen genom fönstret för att komma undan branden. Jonatan får dock så allvarliga skador av hoppet att han dör, vilket gör Karl mycket ledsen. Senare ser Karl en vit duva på fönsterblecket. Detta tolkar han som ett budskap från sin storebror Jonatan att även han ska komma till Nangijala. Karl dör senare och hamnar då i Nangijala och lever i Körsbärsdalen tillsammans med Jonatan. I grannbyn Törnrosdalen härskar en ond riddare som heter Tengil, som har förslavat alla byborna. I Törnrosdalen har det bildats en befrielse rörelse som ska rädda dalen från Tengil och hans hemska urtidsdrake Katla. Tengil kontrollerar Katla med hjälp av ett horn. En

förrädare i rörelsen hjälper dock Tengil och försvårar befrielsen. Jonatan tar på sig ansvaret att hitta Orvar, som är rörelsens ledare och som är tillfångatagen av Tengil. Karl avslöjar förrädaren och ger sig iväg för att hjälpa Jonatan. De tar sig till Karmafallet, där Katla vaktar grottan som Orvar sitter fängslad i. Jonatan och Karl kan befria Orvar och till slut inleds slutstriden mellan Tengil och hans män och befrielseörelsen. Tengil besegras och Jonatan, som har tagit hornet ifrån Tengil, leder draken Katla tillbaka till Katlagrottan, där hon faller ner i floden. Det blir en kamp mellan draken Katla och ormen Karm som lever i floden, och de dödar till slut varandra. Efter kampen berättar Jonatan för Karl att Katlas eld sårade honom och att elden kommer att förlama Jonatan. Han berättar för Karl att han hellre dör än lever med en förlamning, och att han kommer att komma till Nangilima. Det är en värld efter Nangijala där ingen ondska råder, varpå Karl, som inte vill leva utan sin bror, tar brodern på ryggen och hoppar utför klippan. Boken avslutas med orden ”Å Nangilima! Ja Jonatan, ja, jag ser ljuset! Jag ser ljuset!” (Lindgren, 1973, s. 249).

5.2. Innehållsöversikt *Lill-Pär och jag*

Maja lever tillsammans med sin familj i en liten stuga nära skogen. Familjen består av hennes far och mor samt Majas syskon Sven, Anna, Pär (som kallas Lill-Pär) och Erik. Majas lillebror Lill-Pär är fyra år gammal och sjuk. Han är sängliggande och svag och Maja tycker att han är besvärlig som låter så mycket och får så mycket uppmärksamhet av deras föräldrar. Hon tycker att det är påfrestande med en sjuk bror och samtidigt som hon kan önska att han dör, så skäms hon över sina tankar. Pär dör i början av boken, och Maja kämpar med sina känslor som är en blandning av sorg, skuld och skam. När Lill-Pär dör berättar Maja om ”Dränkarn”, en gammal bonddräng som hängdes för att ha mördat ett barn som han fick med en änka. Drängen skapar rädsla eftersom historien berättar att ”Dränkarn” återvände som spöke och tar med sig barn som aldrig mer kommer tillbaka. Maja är rädd för ”Dränkarn”. Hela tiden går Majas tankar tillbaka till Lill-Pär och hennes delade känslor över hans död.

När hennes mamma lägger ner Lill-Pärs docka ”Bubbe” tillsammans med Lill-Pär i kistan, förstår inte Maja varför även dockan ska begravas. Hon menar att dockan fortfarande lever och att det är bättre att hon tar hand om den efter Lill-Pärs död.

Grannar och bybor kommer för att ta farväl av Lill-Pär och beklagar sorgen till föräldrarna. Maja börjar fundera över döden och hur begravningen kommer att bli. Dagen efter, under begravningen, börjar Maja plötsligt begripa att hennes bror är borta för alltid. Hon känner för första gången en saknad och sorg, blandat med ilska över att ett barn har dött samt skuld över att hon har betett sig illa mot sin bror. När familjen har kommit hem och grannarna

fikar efter begravningen, tar Maja beslutet att gå till skogen för att straffa sig själv och sona sitt dåliga beteende. Hon blir dock rädd för ”Dränkarn” och ramlar i en bäck där hon gör illa foten. Familjen hittar henne till slut och Maja sover i två dagar. När hon vaknar märker hon att hennes föräldrar har varit väldigt oroliga för henne, vilket är en ny erfarenhet för Maja och som hon tycker om. Följande natt vaknar hon ur sömnen och vill dricka ett glas vatten. Då vaknar även hennes mamma och ger henne ett par kakor. Maja lättar nu sitt hjärta och berättar för mamman om sina skuld känslor och att hon har behandlat Lill-Pär illa. Mamman tröstar henne och bekräftar henne i att alla tyckte att det var plågsamt att sköta om lillebror som var sjuk och att han säkert har det bra nu.

Dagen efter har Maja återigen stora skuld känslor, tvivlar på sig själv och känner av sin osäkerhet gentemot sina syskon. Hon känner sig otillräcklig och oduglig. När hon somnar på kvällen drömmer hon om den döde brodern som ropar på henne att hon ska komma. Maja vaknar och känner att det luktar brandrök i huset. Hon väcker sin syster Anna och deras far och hela familjen springer ut ur det brinnande huset. Maja upptäcker dock att hennes storebror Sven fattas, så hon springer tillbaka till huset för att hämta honom. Hennes fot värker mycket men hon tänker inte på det och räddar Sven. Majas pappa säger att Maja räddade familjen eftersom hon väckte alla i tid, men hon berättar för sina föräldrar att det inte var hon, utan att Lill-Pär kom till henne i drömmen och räddade dem. Familjen blir väldigt rörd av Majas berättelse.

Efter branden får familjen, som har förlorat sin stuga, bo hos Gustaf som bor ensam och har mycket plats i sitt hus. Familjen börjar snabbt känna sig som hemma.

Berättelsen hoppar framåt i tiden och Maja upplever att livet blir alltmer som vanligt igen. Hon sitter utanför torpet tillsammans med sin far som täljer på en träbit. De pratar om hur de saknar Lill-Pär, men hur det börjar kännas lättare ju längre tid som går. Pappan berättar för Maja att han täljer en docka åt henne, vilket gör Maja överlycklig. Hon bestämmer sig för att kalla dockan ”Bubba”. Här slutar berättelsen.

5.3. Motivet döden- en jämförelse

Motiv i skönlitteratur kan vara av olika sorter, men de är oftast återkommande och detsamma i genren. Enligt Nikolajeva är motiv som sökande eller vänskap och kärlek mycket vanliga motiv i skönlitterära berättelser, och framförallt inom barnlitteraturen (Nikolajeva, 2017, s. 89-91). I *Bröderna Lejonhjärta* och i *Lill-Pär och jag* använder sig författarna av motiv som syskonskap, kärlek och sökande, men även skildringar av döden och att man hanterar rädslan för döden och sorgen efter döden.

Döden var från början till mitten av 1900-talet ett tabubelagt ämne i barnlitteratur (Boglund & Nordenstam, 2010, s. 261). Lindgren var, som tidigare nämnts, en av de första författarna av barnlitteratur som bröt detta tabu. Man ansåg att döden, framförallt under det tidiga 1900-talet, inte hörde till de vardagliga mötena för barn, och att det på grund av detta inte stod i fokus att skildra döden i barnlitteratur (Boglund & Nordenstam, 2010, s. 261). I berättelserna om Skorpan och Maja är döden dock i allra högsta grad ett av de centrala motiven som bygger upp handlingen.

Att motiv inte behöver vara statiska visar Davidsson och Lindgren i sina berättelser. Visserligen spelar döden en viktig roll i båda berättelserna, men motivet förändras ju längre texterna fortskrider. Framförallt i *Lill-Pär och jag* skiftar fokus från sorg och skuld till syskon- och familjekärlek. Även i *Bröderna Lejonhjärta* står, bortsett från döden, syskonskap, kärlek och kamp mellan gott och ont i fokus (Edström, 1992, s. 187). Det betyder att såväl Lindgren som Davidsson kombinerar motivet döden med andra motiv, samt att de väljer att ändra motivets huvudfokus med berättelsens fortgång.

För att jämföra motivet döden i de båda böckerna behöver man ta hänsyn till några avgörande faktorer. Man kan lägga fokus på hur ofta ordet ”död” förekommer i texterna, eller hur betydande motivet är för handlingen. En annan faktor är om döden som motiv skildras som övervägande positivt eller negativt, samt hur invecklat döden skildras, det vill säga vilket språkbruk författaren använder för att återge skildringar av döden. Dessa punkter kommer att undersökas närmare i arbetet.

5.3.1 Böckernas genre

Barnlitteraturen utgör en stor genre i skönlitteraturen. Enligt Nikolajeva består barnlitteraturen själv av olika genrer (Nikolajeva, 2017, s. 35). De olika genrer som finns i barnlitteratur kan delvis vara samma som i vuxenlitteraturen, men det finns några undantag. Dessutom kan några genrer i barnlitteraturen ha en annan social värdeladdning än vad samma genrer har inom vuxenlitteraturen, exempelvis fantasy (Nikolajeva, 2017, s. 35). I barnlitteratur finner man ofta mystiska inslag eller drag av fantasy, men det finns även ett stort antal barnböcker som är realistiska och vardagliga (Nikolajeva, 2017, s. 37). Med utgångspunkt i Nikolajevas syn på barnlitteraturens olika genrer ska nu genretillhörigheten i *Bröderna Lejonhjärta* och *Lill-Pär och jag* diskuteras. Särskilt *Bröderna Lejonhjärta* leker med olika genrer och, som jag tolkar det, beror det på hur man väljer att läsa boken vilken genre den tillhör.

Bröderna Lejonhjärta är en äventyrsberättelse i vilken de två huvudkaraktärerna, Skorpan och Jonatan är i fokus (Edström, 1997, s. 171-172). Man skulle därför kunna beskriva boken som en fantasyroman med övernaturliga beståndsdelar, som är personorienterad. Att boken framförallt handlar om Skorpans resa till att övervinna sina rädslor för sjukdom och död har redan konstaterats (Edström, 1997, s. 184).

Man skulle kunna påstå att boken tillhör den genre som lättast kan tolkas som socialrealistisk fantasysaga (Edström, 1997, s. 167). Detta kan uppfattas som motsägande, eftersom en realistisk berättelse möjligen inte bör eller kan innehålla inslag av fantasy och övernaturliga inslag. Eftersom boken även speglar 1970-talets samhälle, passar den kategoriseringen, enligt min förståelse, ändå. Innan 1970-talet hade döden som motiv i barnlitteratur länge varit tabubelagd, men fick nu ett rejält uppsving, och *Bröderna Lejonhjärta* spelade en stor roll i detta nytänkande (Nikolajeva, 2017, s. 98). *Bröderna Lejonhjärta* tar upp frågor om döden, vad som händer när man dör och hur man kan hantera sin sorg. Barn och vuxna realiserar nog ofta boken som tillhörande olika genrer samt att de tolkar dödens betydelse i berättelsen olika. Om barn läser *Bröderna Lejonhjärta* som en fantastisk äventyrssaga, kan nog vuxna läsa den som en socialrealistisk berättelse som ibland handlar om sagans makt när det gäller att bearbeta svåra frågor i livet, exempelvis sorgen när någon dör. Den vuxne tolkar berättelsen isåfall som att händelserna i Nangijala enbart utspelar sig i Skorpans fantasi, och att de inte äger rum i verkligheten.

Lill-Pär och jag har nästintill inga övernaturliga inslag eller drag av fantasy, utan speglar en realistisk och vardaglig tillvaro. Berättelsen om Maja och hennes familj tillhör, om man utgår ifrån Nikolajevas analyser, snarare genren familjeberättelse (Nikolajeva, 2017, s. 37). Enligt min tolkning är dock döden och sorgen det tydligaste motivet i berättelsen, oavsett om ett barn eller en vuxen läser boken. *Lill-Pär och jag* skulle därmed kunna kallas för en historisk, sociokulturell barnbok, eftersom den behandlar- förutom huvudmotivet döden- några viktiga samhällsliga inslag, såsom familj, sökande, känslor och kärlek. Denna indelning blir till ytterligare en underkategori i genrefrågan.

Nikolajeva menar att barnböcker oftast faller under kategorin pojk- eller flickböcker, där de olika böckerna innehåller tydliga inslag som tilltalar pojkar respektive flickor. Hon menar dock att flickor även läser stereotypiska pojkböcker, men sällan tvärtom (Nikolajeva, 2017, s. 38-39). Enligt mina tolkningar är dock varken *Lill-Pär och jag* eller *Bröderna Lejonhjärta* typiska pojk- eller flickromaner, utan böckerna kan väcka intresse och spänning hos alla barn, oavsett kön.

Så som jag tolkar det är *Lill-Pär och jag* och *Bröderna Lejonhjärta* två skönlitterära böcker där författarna kombinerar olika genrer med varandra, men där döden och sorgen tar mest plats. Som tidigare visats är även läsarens genreuppfattning avgörande för hur dödsmotivet tolkas i romanerna, särskilt i *Bröderna Lejonhjärta*.

5.3.2 Berättarrollen

En berättare i en skönlitterär text är inte samma person som författaren. Berättaren är fiktiv, förutom när författaren berättar om sitt eget liv. I de fallen är författaren och berättaren desamma. Berättaren kan spegla författarens åsikter, men så behöver det inte nödvändigtvis vara. En berättare är enkelt uttryckt den personen som berättar själva händelserna i en text (Nikolajeva, 2017, s. 236). I litteraturen skiljer man mellan jagberättaren (personliga berättaren) och tredjepersonsberättaren (opersonliga berättaren) (Nikolajeva, 2017, s. 237–238). I *Lill-Pär och jag* återger en tredjepersonsberättare Majas tankar, medan Skorpan i *Bröderna Lejonhjärta* är en jagberättare.

I *Lill-Pär och jag* är berättaren introspektiv, det vill säga att berättaren övervägande återger Majas tankar. Läsaren får därmed även en tydlig bild över hur Maja hanterar sin sorg efter Pärs död. Hon blir således genom hela berättelsen fokalisator. Med fokalisering menas att berättarens synvinkel är avgörande för hur läsaren uppfattar och tolkar textens budskap samt vilken information berättaren väljer att avslöja för läsaren (Nikolajeva, 2017, s. 258–259). Dessutom är berättaren i *Lill-Pär och jag* heterodiegetisk, det vill säga att den inte är en del av själva berättelsen. Det medför att berättaren i *Lill-Pär och jag* inte intar en objektiv roll (Nikolajeva, 2017, s. 239). Hur de andra personerna i Majas omgivning hanterar sorg och smärta efter Lill-Pärs död, får läsaren inte reda på via berättaren, utan läsaren behöver läsa mellan raderna och tolka påståenden om de andra familjemedlemmarna, eller tolka Majas personliga och subjektiva iakttagande kring hennes familj och deras sorg. Berättarperspektivet begränsas således, efter vad jag förstår, eftersom läsaren inte får en skildring av berättaren om hur den övriga familjen känner och hanterar sin sorg. Läsaren får inte heller veta hur familjen ställer sig bakom Majas skuldkänslor och skam. Detta är dock, som jag tolkar det, ett väldigt medvetet val av författaren. Läsaren ska förmodligen få möjligheten att dyka in i Majas värld, utan att bli påverkad av hur andra upplever Lill-Pärs död. Eftersom läsaren endast får ta del av Majas känslövärld, blir aspekten kring Majas egna skuldkänslor och sorg över döden en mycket starkare och djupare upplevelse för läsaren. Dessutom följer läsaren hennes inre utveckling till hopp och frid och hennes inre försoning med sina känslor på ett mycket starkare sätt än om berättaren hade varit allvetande eller opersonlig (Nikolajeva, 2017, s.

239). Att författaren inte väljer en jagberättare har, som jag tolkar det, ytterligare en annan anledning, trots bokens titel, *Lill-Pär och jag*, som snarare skulle förutsäga en jagberättare. Läsaren förväntar sig troligtvis en jagberättelse. Författaren vill dock, med hjälp av tredjepersonsberättaren, bevara en tydlig distans mellan läsaren och Majas inre känslor. Genom tredjepersonsberättaren skapas en avgränsning för läsaren som ifrågasätter den starka traditionella och delvis religiösa synen på döden och sorgen (skuld och försoning). Diskrepansen mellan Majas syn på broderns död och den valda tredjepersonsberättaren skulle kunna förklaras som ett skapande av spänning för läsaren.

Bröderna Lejonhjärtas jagberättare skapar empati hos läsaren för Skorpan (Karl), hans upplevelser och bekymmer. Skorpan är en homodiegetisk berättare, han befinner sig i berättelsen och är en del av den (Nikolajeva, 2017, s. 253). Läsaren tar på så sätt del av Skorpan sätt att se på sorg och död. En viss distans bevaras dock eftersom Skorpan förtydligar återkommande i texten att det han berättar är en saga eller en berättelse, exempelvis när han uttrycker: ”Och då menade hon inte mej, va säker på det!” (Lindgren, 1973, s. 10), eller: ”Det är svårt, jag kan inte, nej, jag kan inte berätta det.” (Lindgren, 1973, s. 15). Läsaren påminns på så sätt hela tiden av Skorpan själv om att det finns en gränslinje mellan Skorpan och läsaren. Ändå leder författarens val att låta en nioårig pojke berätta historien, till en hög identifikationsfaktor hos (framförallt) den unge läsaren. Ett barn i sorg kan på grund av detta enligt min förståelse enklare sätta de egna känslorna i relation till Skorpan. Även Edström menar att Skorpan sköra, ensamma tillvaro hemma i kökssoffan, som är präglad av sorg, rädsla och sjukdom, ger läsaren en anknytning till honom som person (Edström, 1992, s. 226). Skorpan drar in läsaren i Nangijalas värld och för den unge läsaren råder det ingen tvekan om att utopin Nangijala existerar i verkligheten.

En annan intressant aspekt av *Bröderna Lejonhjärta* och i Skorpan berättarroll är att Skorpan i början påstår att berättelsen kommer att handla om hans bror Jonatan. Även om Jonatans äventyr i Nangijala berättas av Skorpan, får läsaren en djupare inblick i Skorpan personlighet och utveckling än i Jonatans (Edström, 1997, s. 171–173). Det leder till att läsaren, efter vad jag förstår, snarare skulle skildra Skorpan som huvudkaraktär i berättelsen.

Lill-Pär och jag och *Bröderna Lejonhjärta* visar att berättarrollen är avgörande för att skapa och behålla spänningen under hela berättelsen samt hur läsaren tolkar huvudkaraktärens upplevelse av sorg och död. De två berättelserna ger läsaren möjligheter till identifikation, vilket är avgörande för att läsaren ska känna meningsfullhet i läsningen (Lindö, 2005, s. 97-98).

5.3.3 Ordval i böckerna

En intressant aspekt i boken *Lill-Pär och jag* är att ordet ”död” upprepas med jämna mellanrum under berättelsens början. Pär dör precis i början av berättelsen, och Davidsson använder sig av ord och uttryck som ”död”, ”lik”, ”borta” ”för alltid”, ”kommer inte tillbaka”, ”det är på riktigt”, o. dyl. (Davidsson 2013, s. 10 & 45). Hon konkretiserar därmed döden och väljer att gestalta Pärs bortgång på ett väldigt starkt sätt. Davidssons ordval genom hela första hälften av berättelsen är mestadels genomsyrad av negativa ord som skildrar Majas inre kamp med känslorna kring broderns död. Hon känner sig skyldig och skäms över att hon tycker att Pärs bortgång är en lättnad, samtidigt som hon känner att hon saknar sin lillebror och att alla andra runt omkring henne sörjer. Dessa blandade känslor hos Maja speglar sig i Davidssons ordval. Dessutom väljer Davidsson att konkretisera döden med mycket klara och tydliga ord genom att låta protagonisten Maja använda sig av dem. Det enkla, tydliga språket i boken kan ses som ett sätt att spegla det rätt fattiga hemförhållande som Maja lever i, och även att berättelsen utspelar sig under en annan tid. Läsare fascinerar ofta av att få inblick i världar som är nya och obekanta för dem (Kåreland, 2009, s. 162-164). Språkstilen i *Lill-Pär och jag* kan därför väcka ett intresse hos läsaren.

Davidsson gestaltar även Pärs död med andra uttryck, som i dagens samhälle är vanliga att använda när man skildrar att någon har gått bort. Exempelvis säger grannar och andra bybor som kommer för att beklaga sorgen över Pärs bortgång att han ”fick somna in” och att ”han har det bättre nu” (Davidsson, 2013, s. 33). Även Majas mamma uttrycker att allt kommer att kännas lättare när begravningen är över; att det kommer att vara enklare att hantera hans död när ”pojken har kommit i jorden” (Davidsson, 2013, s. 35).

Senare i boken och med berättelsens fortgång ändrar sig ordvalet betydligt. Ju mer Maja tar itu med sina känslor och kan acceptera att hennes bror har dött, desto mer ändras språket och ordvalet till positiva uttryck. Ord som ”liv”, ”lever”, ”räddade”, ”glad”, ”tacksam” och så vidare tar över berättelsens ton och fokus skiftar till Majas mer positiva och hoppfulla känslor (Davidsson, 2013, s. 84, 87 & 93). Hon uttrycker visserligen fortfarande sorg och saknad över att Pär har dött, men hon har inte lika stora skuld- och skamkänslor längre.

Davidssons uttryckssätt under berättelsen speglar därmed huvudkaraktärens känslor, och hon väljer att skildra och konkretisera döden med ett tydligt, rakt och klart språk. Språkstilen i berättelsen är, som jag tolkar det, vald på ett medvetet och skickligt sätt, eftersom den speglar berättelsens innehåll och låter läsaren göra tolkningar av den skrivna

texten. Språkstilen i skönlitteraturen bidrar till att läsaren skapar sig inre bilder och läser mellan raderna, vilket är väsentligt för berättande texter.

I *Bröderna Lejonhjärta* finns däremot en klar avgränsning i texten när det kommer till ordval som skildrar döden. Enbart när Skorpan uttrycker sin rädsla för döden väljer författaren konkreta ord som ”död”. Lindgren låter Jonatan förklara för Skorpan på ett åskådligt sätt vad som kommer att ske när han dör. Han menar att Skorpan kommer att ”flyga iväg” och att det lämnas ”bara ett skal” kvar (Lindgren, 1973, s. 6).

Lindgren väljer att skriva om döden med hjälp av formuleringar som låter läsaren få en förståelse för att Jonatan har dött, utan att hon konkret använder ord som ”död” eller ”dött”. Skorpan pratar om Jonatans bortgång med hjälp av beskrivande ord, istället för att säga att Jonatan har dött. Han säger exempelvis att Jonatan nu ”inte finns mer” och att han ”såg honom aldrig mer”. Jonatan ”slöt ögonen” och ”är i Nangijala nu”. Dessutom skildrar Lindgren Skorpan känslor över Jonatans bortgång med följande ord: ”Nu kommer jag till det svåra. Det jag inte orkar tänka på. Och inte kan låta bli att tänka på. (...) Jonatan är i Nangijala nu.” (Lindgren, 1973, s. 17-19). Hon låter med andra ord inte Skorpan tala om döden som en konkret händelse, utan Skorpan förklarar sina känslor istället och försöker förmedla för läsaren att Jonatan har dött utan att faktiskt nämna det. Jonatans död blir för läsaren det första, djupa spänningsmomentet. Jonatans död inleder Skorpan äventyrsresa i Nangijala, och hans egen död leder till att han blir en hjältefigur (Edström, 1992, s. 229).

När berättelsen sedan utspelar sig i Nangijala och både Skorpan och Jonatan är återförenade, förekommer inga skildringar eller ord om döden. Berättelsen övergår nu snarare i en äventyrsberättelse som visserligen har väldigt mörka, negativa och sorgliga inslag, men som inte handlar om att dö längre. Tvärtom skildrar Astrid Lindgren hur karaktärerna uttrycker sig om döden i rent klarspråk, exempelvis ”hellre dör jag”, ”annars är vi dödens”, ”dödstraff” m. m. (Lindgren, 1973, s. 102, 119 & 207). Detta kan uppfattas som märkligt och förvirrande för läsaren, eftersom alla som har kommit till Nangijala redan är döda, i alla fall enligt Jonatans förklaringar i början av berättelsen. Jonatan använder sig av sagans makt, som är ett starkt motiv hos Lindgren (Edström, 1997, s. 168). Lindgren väljer dock, enligt min tolkning, dessa uttryck om döden, för att tydliggöra medvetet att motivet döden inte är avgörande eller väsentligt i Nangijala. Hon vill, efter vad jag förstår, framställa en bild av Nangijala där äventyrskampen mellan det goda och det onda står i centrum. Döden som motiv får nu en annan betydelse. Läsaren får för första gången i berättelsen uppleva att döden kan bli meningsfull. Skorpan är fortfarande rädd att dö, vilket exempelvis visar sig i mötet med Hubert (Lindgren, 1973, s. 82-83), men nu är han rädd för att dödas i äventyr och kamp. Hans

sjukdom, som var Skorpanns största rädsla förut, nämns inte längre. Detta förändrar, i mina ögon, läsarens uppfattning om vad Skorpanns rädsla grundar sig i. Fokus ligger nu istället på att han behöver hitta sig själv och finna mod att övervinna sina rädslor (Edström, 1997, s. 184).

Man kan tolka det som att Lindgren menar att barn som dör är något som är emot naturens lagar och att enbart gamla människor borde dö. Även Davidsson skildrar att Maja upplever broderns död som orättvis och mot naturens lagar, eftersom Maja ifrågasätter Gud som hon anser vara skyldig till Lill-Pärs död (Davidsson, 2013, s. 49). Även Skorpanns tankar och uttryckssätt speglar denna uppfattning om döden. I *Bröderna Lejonhjärta* skildras Skorpanns rädsla för att dö i kampen, som då skulle kunna tolkas som att döden blir naturligare om den är meningsfull, exempelvis om en person dör i kampen för det goda. Att Skorpan fortfarande är rädd för döden känns naturligt för både karaktären och läsaren, men anledningen till att ett barn dör förändras drastiskt. Skorpan resonerar med andra ord om varför han skulle kunna dö och framförallt för vad. Skorpan hittar en modigare, starkare sida hos sig själv under berättelsens gång. Han måste ta svåra beslut och välja den rätta vägen (Edström, 1992, s. 240-241).

I slutet av berättelsen däremot skildrar Lindgren döden igen med konkreta ord och uttryck. Här gestaltar hon Mattias, Huberts och Tengils bortgång med konkreta ord som ”död” och ”döda”. Även när Skorpan och Jonatan till slut har besegrat Katla och Karm, återger Lindgren deras tankar om döden mycket konkret. ”Ska du dö nu igen, Jonatan”, ”Ja, då dör vi”, ”De sover inte, Skorpan! De är döda”, är några exempel på vad Jonatan och Skorpan säger till varandra, precis innan de hoppar utför klippan för att komma till Nangilima (Lindgren, 1973, s. 244 & 246-247).

Det intressanta är dock att även om Lindgren i slutet av boken gestaltar döden på ett konkret och tydligt sätt, väljer hon samtidigt många positiva och hoppfulla ord och uttryck. Läsaren får på så sätt hela tiden en känsla av att döden inte är något som man behöver vara rädd för, eller som behöver kännas så otäck och farlig att man inte kan hantera det, utan att det krävs mod, tillit och kärlek för att bemöta, och, som i hennes saga, besegra döden. Berättelsen handlar snarare om modet att hitta till sig själv och stå upp för sina värderingar, en process som Skorpan går igenom i Nangijala, och som han slutligen lyckas med. Skorpan blir en hjälte som är lika modig som Jonatan, vilket är den slutliga och väsentliga tematiken i berättelsen (Edström, 1992, s. 251).

I Davidssons berättelse får läsaren inte samma hoppfulla tankar om döden, eftersom författaren hela tiden skildrar döden i samband med negativa och svåra känslor som får Maja

att må dåligt. När Maja till slut väl får tillbaka hoppet och det positiva i sitt liv, förekommer färre uttryck om döden eller att dö i texten, även om Maja berättar vid ett flertal tillfällen att hon saknar sin bror och sörjer förlusten. Dock spelar hennes döda lillebror fortsatt en stor roll, eftersom han väcker henne och räddar därmed familjen, så som även Maja återger händelserna. Boken förmedlar således ett hopp om att döden inte nödvändigtvis är helt och hållet definitiv, och att den kan, trots att upplevelsen är hemsk och sorglig, ha betydelse.

5.3.4 Bilder och symboler i böckerna

I *Bröderna Lejonhjärta* är det intressant att se att ta del av Skorpan tankar kring döden och sin egen rädsla för döden som han förmedlar på ett neutralt och realistiskt sätt. Han återger varken sina känslor med bildspråk eller symboler. Först när Jonatan försöker trösta Skorpan, använder Lindgren bildliga talesätt om döden. Jonatan skildrar döden som något religiöst och traditionellt med tanke på att han menar att kropp och själ delas och att själen lever vidare (Lindgren, 1973, s. 6). Här används välkända symboler ur kyrkliga sammanhang som psalmer för döden och hur döden tolkas i litteratur, exempelvis paradiset efter döden (Edström, 1992, s. 229). Dessa symboler kommer att förklaras nedan. Även gestaltningen om sången som mamman sjunger om döden samt hur duvan kommer till Skorpan efter Jonatans död kan tolkas som starka traditionella symboler. Duvan används oftast i litterära sammanhang som symbol för freden, frid samt hopp (Tapper & Eriksson, 2001, s. 10). Mammans sång blir ett språkligt verktyg som symboliserar hennes sorg och ensamhet, utan att läsaren närmare bekantar sig med henne (Edström, 1997, s. 228). Att bröderna heter Lejon i efternamn och senare i berättelsen får namnet Lejonhjärta har betydelse för bokens syfte. Lejonet används som en symbol för mod. Brödernas efternamn kan därmed tolkas som symbol för modet som krävs för att övervinna sin rädsla för döden (Tapper & Eriksson, 2001, s. 8-9). Däremot kallas Karl för Skorpan, som kan tolkas som något litet och sårbart. Detta speglar hans karaktärsdrag väl (Edström, 1997, s. 174). Dessutom kan namnet tolkas som en kärleksförklaring ifrån Jonatan till sin älskade bror. När Skorpan kommer till Nangijala, menar Jonatan dock att det är bättre att han kallas för Karl (Lindgren, 1973, s. 44), vilket jag tolkar som att Skorpan växer i sig själv men även för andra. Även Katla, urtidsdraken, får en religiös betydelse. Draken är en gammal religiös symbol som redan användes i bibliska berättelser och som ofta gestaltar det onda (Tapper & Eriksson, 2001, s. 13).

Landet Nangijala i berättelsen fungerar som en utopisk allegori. Utopier har länge varit ett starkt motiv i poetiska texter (Edström, 1997, s. 166). Vid första mötet med Nangijala vet läsaren inte vad som menas, men denne förstår snabbt att Nangijala är betydelsefull i samband

med döden. Jonatan skildrar Nangijala: ”Där är det ännu lägereldarnas och sagornas tid.” (Lindgren, 1973, s. 7). Denna skildring är den centrala metaforen i boken. Hur Nangijala blir en länk mellan fantasi och verklighet är en av de starkaste symboliska bilderna i hela berättelsen (Edström, 1997, s. 166). En väsentlig aspekt i Lindgrens berättelse är just makten som de klassiska särdragen i sagan utövar på läsaren. Lindgren använder sig av fantasin, som Jonatan skapar med hjälp av Nangijala, som ett verktyg för att övervinna rädslan för döden. Nangijala fungerar således som något som låter läsaren och protagonisten begrunda sin egen existens. Det blir tydligt att kärlek, godhet och solidaritet är de huvudsakliga motiven som tar kraft och är ett hot mot döden. Nangijala och senare Nangilima har sin utgångspunkt i Skorpanns starka inbillningskraft och blir en metafor för ett friskt, lyckligt liv som den sjuke Skorpan i verkligheten inte kommer att få uppleva (Westin, 2008, s. 78).

I *Lill-Pär och jag* gestaltas döden som något ofrånkomligt och det sker i en enkel miljö som inte ger rum för känslor och samtal som skulle kunna underlätta sorgen. Mötet med döden återges ur ett religiöst perspektiv med starka traditionella handlingar, exempelvis Pärs begravning i kyrkan med psalmer och prästen (Davidsson, 2013, s. 41 & 45). Dock finner Maja ingen tröst i de religiösa ritualerna. Hon tvingas kontrollera sina egna känslor och får inget utlopp för dem i kontakten med sin familj. Det religiösa och traditionella tänkandet kring döden leder till att familjemedlemmarna väljer att inte kommunicera med varandra. De har svårt att uttrycka sina känslor inför varandra och försöker därmed att ta itu med sorgen helt ensamma, vilket leder till att Maja fylls av känslor som hon inte kan hantera. Dessutom bidrar deras livssituation och levnadssätt i enkelhet och fattigdom till väldigt begränsade möjligheter för stunder där man pratar om sina känslor. Mycket hårt arbete och fattigdom bidrar till att Majas familj, såsom jag förstår det, inte har tid och ork till att prata om sina känslor. De religiösa skildringar är gestaltningar av döden som var mycket vanliga i äldre barnlitteratur (Boglund & Nordenstam, 2010, s. 261). En intressant tanke som väcks är varför dessa religiösa, kristna gestaltningar tas upp i en nyutgiven barnbok. Möjligtvis väljer författaren att förstärka de historiska inslagen genom att använda sig av traditionella, religiösa skildringar om döden.

Majas starka skuldskänslor grundar sig i en tro om att hon är delvis skyldig till lillebroderns död. Genom berättelsen tampas Maja med att ha dåligt samvete över att hon enbart tänkte på sig själv och att hennes egen egoism inte kunde tillåta henne att ge brodern det utrymme och stöd som han behövde. Samtidigt är Maja objektivt sett, exempelvis för läsaren, inte ansvarig för att Pär dör. Hon kan heller inte se att även resten av familjen känner lättnad över att Pär nu inte behöver lida längre. Det uttrycker Majas mamma när hon säger att:

”Det var besvärligt med Lill-Pär, det tyckte vi alla.” (Davidsson, 2013, s. 69). Maja har förmodligen svårt att tolka familjens känslor eftersom hon är upptagen med att ta itu med sina egna känslor.

För att uppleva försoning med sina egna skuld-känslor behöver Maja agera aktivt. Genom att rädda sin familj kan hon först i slutet av boken uppleva uppskattning och egenvärde. Läsaren får en tydlig bild av Maja och hennes karaktär genom att ta del av hennes känslor och funderingar. Att introducera en karaktär med hjälp av dennes inre tankar är ett vanligt och fungerande knep i skönlitteraturen. Dessutom får läsaren på så sätt nästan intrycket av att berättaren intar rollen av en jagberättare. (Nikolajeva, 2017, s. 240-241).

Bröderna Lejonhjärta och *Lill-Pär och jag* skildrar hur karaktärerna upplever döden av ett syskon som väldigt meningslös. Att ett barn dör upplevs i båda berättelserna som något som är emot naturens gång. Dessutom behöver Skorpan och Maja ta itu med sina egna rädslor för döden. De två karaktärerna behöver mogna och samla erfarenheter för att acceptera döden och slutligen möta den, även om de gör detta på olika sätt. Dessa upplevelser om acceptans och förståelse om döden är vanliga processer som barn i sorg ofta behöver hantera (Foster, 1990, s. 174).

5.4. Huvudkaraktärernas sorg

Det intressanta i *Lill-Pär och jag* är att i princip hela boken handlar om Majas väg till acceptans och försoning med lillebroderns död. Hennes hantering av sorgen intar med andra ord en central ställning. Maja genomgår olika faser i sin sorg, såsom smärtan och sorgen över broderns bortgång, ilskan över att ett barn dör, ångern över att hon var elak mot och trött på Pär och slutligen konsten att förlåta sig själv. Dessa faser skildras ingående och tydligt, och de är samtidigt mycket vanliga sorgereaktioner hos barn (Dyregrov, 1999, s. 15). Maja är inte rädd för att återge sina känslor utan hon vågar namnge dem. Exempelvis uttrycker hon sin ilska mot Gud: ”Varför måste små barn bli sjuka och dö? Varför tog du Lill-Pär och inte någon av de gamla gummorna?” (Davidsson, 2013, s. 49). Vid upprepande tillfällen skildrar Maja sin inre kamp mellan att känna en lättnad över att Lill-Pär har dött och att vara djupt ledsen över att ha förlorat ett syskon. Maja fungerar som ett bollplank för den unge läsaren. Läsaren får syn på att det finns alla möjliga känslor inom Maja när hennes bror dör, som hon själv har svårt att hantera. Detta kan, enligt min förståelse av forskning om barn som sörjer, fungera som ett verktyg att förklara för barn att alla känslor i en sorg är naturliga och tillåtna. Barn bör känna att sorgen är befogad, oavsett hur den uttrycker sig (Foster, 1990, s. 174). Maja tvingas ta itu med reaktioner som hon själv inte riktigt förstår, men som senare i

berättelsen visar sig vara mycket viktiga för henne för att hon ska kunna komma över broderns död.

Dessutom spelar Majas relationer till hennes syskon samt till hennes föräldrar, som jag tolkar det, en stor roll i hennes sorgprocess. Hon känner sig ofta otillräcklig jämfört med sina syskon: ”Anna gör inte dumma saker (...). Och hon glömmer aldrig att be aftonbönen. Jag är inte tyst och snäll (...). Jag är en annan sort” (Davidsson, 2013, s. 29). Maja försöker hela tiden läsa av syskonen och föräldrarna, men hon har svårt för det. Det visar sig exempelvis när hon blir positivt överraskad över moderns förståelse och lugna reaktion angående Majas skuld känslor (Davidsson, 2013, s. 67-69).

Maja behöver således agera och handla för att slutligen kunna sluta fred med sig själv och acceptera sina känslor. Dessutom känner hon tröst och hopp i att det är Lill-Pär som räddar familjen från branden genom att väcka Maja. Lillebroderns död blir en händelse som tillåter Maja att acceptera sig själv och sin ställning i familjen. Det faktum att hon och fadern i slutet av berättelsen pratar om hur de fortfarande saknar brodern (Davidsson, 2013, s. 95), förmedlar till läsaren att Lill-Pär var djupt älskad och att han kommer vara en fortsatt viktig del av familjen. Att Maja väljer att ge dockan, som hennes far täljer åt henne, namnet ”Bubba” (Davidsson, 2013, s. 96) kan tolkas som att Maja hittar en inre försoning med sina känslor och att hon har slutit fred med Pärs död och hur hon kände för honom när han levde.

Berättelsen om Maja och hennes bror handlar med andra ord om hur ett barn reagerar och agerar vid en smärtsam förlust, och den ställer barnets känslor i centrum. Sorgen är genom hela berättelsen påtaglig och blir det viktigaste motivet i berättelsen.

I *Bröderna Lejonhjärta* tar Skorpan sorg sig andra uttryck. I berättelsens inledning, hemma hos familjen, försöker Skorpan ta itu med sin rädsla för att vara sjuk och dö. Detta liknar Majas tankar i *Lill-Pär och jag* kring orättvisan över att ett barn behöver dö, som nämndes ovan. Skorpan visar tydligt att det är svårt att acceptera dessa öden: ”Hur kan det vara så hemskt att en del måste dö när dom inte har fyllt tio år ens?” (Lindgren, 1973, s. 6). Detta är en av frågorna som Skorpan ställer sin bror Jonatan. Det intressanta här är att Jonatan försöker ge trygghet åt Skorpan med en värld (Nangijala) som sedan visar sig inte vara det paradiset som han har lovat. Även i Nangijala finns orättvisa, förräderi och krig (Edström, 1997, s. 169-171). Nangijala fungerar som metafor för att Skorpan behöver hitta sitt inre mod och övervinna sin rädsla för att dö. För att sedan kunna hitta ro och inre frid behöver han ta sig till Nangilima, vilket visar sig vara den svåraste resan för Skorpan eftersom han behöver bli modigare än storebror Jonatan (Edström, 1997, s. 182-184). Ytterligare en stark och betydelsefull symbol som används är att Skorpan behöver hoppa för att komma till

Nangilima, precis som Jonatan behövde hoppa ut ur det brinnande huset i början av berättelsen för att kunna rädda sin bror (Hane, 2015, s. 25). Detta kan även tolkas som en extrem uppoffring som Skorpan gör för att rädda sig och sin bror. Sett till bearbetningen av sorg som barn genomgår, skulle Nangijala och Nangilima kunna tolkas som de olika faserna man måste ta sig igenom för att klara av och lära sig att leva med sorgen efter döden. Att barn genomgår i sin sorgprocess många olika faser och att dessa faser är individuella samt att de tar uttryck på olika sätt från individ till individ är något som forskare som Dyregrov återkommande poängterar (Dyregrov, 1999, s. 13-17).

Fokus i *Bröderna Lejonhjärta* ligger därmed inte på hur Skorpan hanterar sin sorg över sin brors bortgång, utan snarare på hans väg till att bli en tapper och modig hjälte (Edström, 1997, s. 184). Bröderna upplever äventyr; de behöver strida mot orättvisa och de upplever att syskonkärlek och tillit övervinner allt. Berättelsen om Nangijala som Skorpan återberättar med så stark inlevelse, kan således tolkas som en äventyrs- och hjältesaga om gott och ont, rätt och fel och mod och kärlek (Edström, 1997, s. 172 & 175).

Detta betyder dock inte att *Bröderna Lejonhjärta* inte handlar om sorg och döden. Skorpan, som i sin dödsångest skapar en värld där döden inte är det mest väsentliga, sänder läsaren ett budskap som sorgen över att någon dör medför: Ingen vet vad som händer efter man dör, och att oroa sig över döden är nästintill meningslöst om man vet att det finns saker som är värda att dö för. Jonatan beskriver budskapet: ”(...) det finns saker man *måste* göra, annars är man ingen människa utan bara en liten lort (...).” (Lindgren, 1973, s. 175). Skorpan skapar för läsaren en stark och otvivelaktig tro på att man kommer att ses igen efter att man har dött. På så sätt kan boken naturligtvis fungera som väldigt uppmuntrande och tröstande för barn som befinner sig i sorg, även om *Lill-Pär och jag* i jämförelse bearbetar döden och sorgen mycket tydligare och synligare än *Bröderna Lejonhjärta*.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att berättaren som skildrar Majas känslor och Skorpan återberättar sina tankar om döden på olika sätt, men ändå tydligt och begripligt för läsaren. De bearbetar sorgen och övervinner den slutligen, framförallt med hjälp av sina döda syskon. Såväl Maja som Skorpan är mycket medvetna om sina känslor; de försöker inte gömma dem men de behöver genomgå stora personliga utvecklingar för att finna försoning och ett inre lugn i mötet med döden. Detta skapar, enligt min åsikt, en tydlig och hög identifikationsfaktor hos läsaren och gör därmed de två böckerna mycket användbara i sammanhang där barn behöver hjälpmedel att hantera de svåra känslorna kring ett dödsfall.

6. Slutdiskussion

Efter en utförlig analys av både forskning och arbete med skönlitteraturen i böckerna kan det konstateras att barn sörjer när de förlorar någon i sin omgivning, oavsett ålder eller psykologisk utveckling. (Dyregrov, 1999, s. 9). Naturligtvis kan denna sorg uttrycka sig på många olika sätt, men att barn sörjer anses idag enligt forskning vara ett faktum (Dyregrov, 1999, s. 9).

Eftersom skolan utgör, tillsammans med hemmet, en stor del av barnets vardag, krävs det förhållningssätt och regler kring barn som har hamnat i en personlig kris (Andersson & Ingemarsson, 1994, s. 15).

Både *Bröderna Lejonhjärta* och *Lill-Pär och jag* bearbetar motivet döden på ett sätt som, enligt mina slutsatser, fungerar väl för ett såväl förebyggande arbete med döden i skolan, som ett hjälpmedel i krissituationer. I *Lill-Pär och jag* ligger huvudfokus hela tiden på Maja, och utgår därmed ifrån barnperspektivet. Både berättarfokus och det tydliga och enkla språket i berättelsen och de tydliga uttryck och skildringar av motivet döden ger personalen i skolans värld möjligheter att använda sig av berättelsen för att möta ett barn i sorg. Berättelsen om Maja visar genomgående för barnet i sorg att alla känslor är befogade och berättigade. Detta kan, som jag tolkar det, hjälpa barnet att ta sig genom sin sorgprocess, eftersom barnet i frågan med stor sannolikhet behöver hantera en mängd olika känslor i sin sorg (Dyregrov, 1999, s. 13-14). Nangijala och Nangilima i *Bröderna Lejonhjärta* skapar för den unge läsaren en form av tröst och hopp i mötet med döden. För barn kan Nangijala fungera som en värld som underlättar hanteringen av dödens slutgiltighet och abstraktion, som barn ofta har så svårt att begripa och acceptera. Särskilt i ung ålder har barn svårt att förstå dödens slutgiltighet (Foster, 1990, s. 58 & 61).

Lill-Pär och jag och även *Bröderna Lejonhjärta* är två skönlitterära barnböcker som innehåller många intressanta aspekter när det kommer till bearbetning och hantering av sorg. I båda berättelserna skildras två barn som tvingas ta itu med sorgen över att ett syskon dör. Både *Lill-Pär och jag* och *Bröderna Lejonhjärta* är berättelser som skildrar dessa problem och även möjliga lösningar ur ett barnperspektiv. Enligt min förståelse råder det ingen tvekan om att barn kan identifiera sig med Maja och Skorpan. Detta leder till att böckerna blir väldigt användbara för att komma över möjliga kommunikationshinder mellan den vuxne närstående och barnet i sorg.

Även om böckerna visar en del likheter i handlingen, till exempel syskondöden och branden, är de dock mycket olika i innehållet vid närmare analys. I *Bröderna Lejonhjärta*

skapar berättaren Skorpan en dröm- och sagovärld som tillåter läsaren att fly ifrån verkligheten utan att tappa greppet om den, medan Maja i *Lill-Pär och jag* tar itu med sina känslor på ett mycket realistiskt sätt. Enligt mina slutsatser kan de två böckerna fungera utmärkt i arbetet med barn som sörjer, men analysen har väckt en del frågor som skulle behövas undersökas närmare.

Bröderna Lejonhjärta skrevs för över 40 år sedan och har blivit till en klassiker i modern barn- och ungdomslitteratur. Boken har uppnått stora internationella framgångar och författaren har fått mängder med positiv kritik från barn och föräldrar världen över (Edström, 1997, s. 185-186). Lindgren är en av de mest framgångsrika författarna genom tiderna inom barnlitteratur i världen. Detta faktum väcker dock en hel del frågor. Hur tidsenlig är en barnbok som är över 40 år gammal, med tanke på att den fortfarande används flitigt i samband med att ett barn förlorar någon i sin närhet? Kan bokens tematik och karaktär sättas i enighet med aktuell forskning om barn och deras sätt att sörja? För att besvara dessa frågor är en vidare undersökning och djupare analys av den aktuella forskningen i kombination med boken nödvändig. När *Bröderna Lejonhjärta* skrevs på 1970-talet var döden och barns sorg som motiv i litteratur fortfarande tabubelagt (Boglund & Nordenstam, 2010, s. 261). *Bröderna Lejonhjärta* blev därmed banbrytande inom litteraturen för synen på barn som sörjer, samtidigt som forskningen hela tiden diskuterar vidare hur barn upplever död och sorg. ”Vi ses i Nangijala” är en formulering som idag tillhör en av de mest vanliga formuleringarna i dödsannonser och gravstenar, särskilt när barn dör (Lavendla, 2016). Detta kan naturligtvis leda till att Nangijala blir till en eskapism som skulle kunna hindra bearbetningen av sorg. Här måste man som förälder och lärare vara uppmärksam på att vägleda barnet genom sorg med hjälp av berättelsen, men att den vuxne även behöver bjuda in barnet till samtal och diskussioner kring gestaltningen av döden i boken.

Samma frågor som *Bröderna Lejonhjärta* väcker, behöver man ställa sig när det gäller *Lill-Pär och jag*. Davidsson använder starka traditionella och religiösa skildringar av döden och sorgen samt gestaltningen av skuld känslorna som Maja upplever i samband med att hennes bror dör. Detta reser frågor kring hur användbar boken är med tanke på aktuell forskning om att barn ska känna trygghet och acceptans i sin sorg (Foster, 1990, s. 174). Den höga identifikationen som unga läsare ofta får till protagonisten kan leda till att läsarens egna skuld känslor förstärks, eftersom man sällan vet vad läsaren, särskilt barn, har upplevt tidigare i mötet med döden och sorg. Det finns en fara med att läsa berättelser om barn som ”önskat livet ur” sitt sjuka syskon när man inte vet vad barn själv tampas med för känslor. Däremot är skuld känslor i samband med dödsfall enligt forskare som Dyregrov vanliga och svåra att

hantera för barn (Dyregrov, 1999, s. 20), varför boken ändå borde vara evigt aktuell och kan leda till öppnande samtal om barns skuldkänslor. Dessutom blir berättelsens slut avgörande för hur läsaren ställer sig till möjliga egna skuldkänslor, eftersom slutet övervägande förmedlar positiva känslor om döden.

En annan aspekt som skulle vara intressant att forska vidare kring är hur böckerna ska kunna användas i undervisningssammanhang i skolan, både som förebyggande hjälpmedel i arbete kring sorg och död, men även som verktyg när ett barn i skolan har förlorat en närstående person. För att garantera en trovärdig kartläggning kring arbetet med de två böckerna i klassrummet skulle man behöva använda sig av empiriska undersökningar. Exempel skulle kunna vara att man intervjuar barn eller pedagoger, gör observationer i klassrum eller använder böckerna som högläsningsbok för att sedan kartlägga arbetet samt observationerna.

En möjlig variant till ett arbete med böckerna är att arbeta med enstaka textutdrag. Arbetet med enstaka utdrag ur de två texterna skulle kunna fungera som uppstart till ett mer omfattande arbete om döden och sorgen, där barnen ska utforska och återberätta sina egna erfarenheter och föreställningar om död och sorg. Detta bör naturligtvis ske enbart om barnen är villiga att dela med sig av sina upplevelser kring döden.

Ett annat alternativ är att läraren väljer ut en av böckerna och bearbetar hela berättelsen tillsammans med eleverna, för att skapa ett mer djupgående arbete med bokens innehåll. Som tidigare nämnts bör man som pedagog inte enbart använda boken som högläsningsbok, utan man behöver bearbeta innehållet och reflektera över det som lästes tillsammans med barnen. Detta är nyckeln till att barn blir goda läsare med en stark textförståelse (Jönsson, 2009, s. 88). Här kan arbetet med Chambers boksamtal bli ett mycket effektivt verktyg i undervisningen. Arbetet med boksamtal öppnar för diskussioner mellan läraren och eleverna om bokens innehåll (Chambers, 2011, s. 127). De olika analyskategorierna som används i denna analys, som ordval, genrer, berättare och symboler kan fungera väl för arbetet kring böckerna med barn i undervisningen, med hjälp av boksamtal. Genom att på ett barnrelaterat sätt analysera och utforska boken med fokus på dessa kategorier kan barnen möta innehållet tillsammans med läraren och skapa ett värdefullt samtalsforum om sorg och död.

Barn i sorg, och särskilt barn som är i tidig skolålder som sörjer, kan ha svårt för att acceptera döden som slutgiltig (Foster, 1990, s. 68). Därför kan ett hjälpverktyg, som i det här fallet *Lill-Pär och jag* och *Bröderna Lejonhjärta*, bilda den nödvändiga bron mellan den vuxnes föreställningar och barnets tankevärld. Såväl *Bröderna Lejonhjärta* som *Lill-Pär och jag* skildrar livet efter döden och vad som händer efter man dör. En annan intressant

frågeställning för vidare forskning skulle därför kunna vara hur barn ser på livet efter döden och hur de tolkar det faktum att Nangijala inte är den paradisiska utopin som man som läsare förväntar sig från början. Det skulle därför vara intressant att forska kring barns uppfattning om Nangijala och respektive Nangilima.

En annan fråga som väcks är hur man som pedagog i ett mångkulturellt samhälle med etiska värdegrund förhåller sig till de tidigare nämnda religiösa hänvisningar i texterna. För att kartlägga resultat kring denna fråga skulle man, enligt min förståelse, behöva observera arbetet med texterna i klassrummet samt intervjua lärare och pedagoger. Dessutom innehåller både *Lill-Pär och jag* och *Bröderna Lejonhjärta* som tidigare nämnts en del religiösa, men framförallt den kristna symbolik och traditioner. Det väcker frågor kring hur barn med en annan etisk och religiös bakgrund skulle uppfatta böckerna och förhålla sig till dem. Även dessa frågor skulle kunna besvaras med hjälp av vidare forskning.

Att man som pedagog använder sig av *Lill-Pär och jag* och/eller *Bröderna Lejonhjärta* i undervisningssammanhang är dock, enligt mina slutsatser, ett mycket effektivt och meningsfullt arbetsverktyg för att introducera, följa upp och konkretisera arbetet med sorg, död och avsked. Vilken av böckerna läraren slutgiltigt väljer har ingen större betydelse. Det viktigaste är att pedagogen är väl införstådd i tematiken rent allmänt samt att pedagogen har en god förståelse för och god tolkning av innehållet. Läraren bör under hela arbetet med böckerna ställa sig frågor som rör både didaktiska, pedagogiska och metodiska frågor; vad, hur och varför ska arbetet med böckerna ske, hur kan man följa upp det lästa samt hur kan man skapa anknytningspunkter mellan texten och barnens upplevelser. Undervisningen bör genomsyras av tillfällen där läraren tillsammans med eleverna fångar upp texten och analyserar den i grupp. Genom att dela med sig av sina egna tolkningar och erfarenheter under läsningen eller högläsningen, skapar man förutsättningar för en god miljö för textbearbetning (Jönsson, 2009, s. 93). Är man som pedagog medveten om dessa frågor kan man därmed, med hjälp av *Bröderna Lejonhjärta* och *Lill-Pär och jag*, skapa meningsfulla lektionssammanhang som gynnar barnets förståelse, upplevelse och hantering av sorg.

7. Litteraturförteckning

- Andersson, Mariann & Ingemarsson, Kristina (1994). *Kris och katastrof. En handbok för skolan*. Stockholm: Liber.
- Boglund, Ann & Nordenstam, Anna (2010). *Från fabler till manga*. Malmö: Gleerups.
- Björklund, Lars & Eriksson, Bernt (2000). *Barnet i mötet med livets mörka sidor*. Stockholm: Verbum.
- Chambers, Aidan (2011). *Böcker inom och omkring oss*. Huddinge: X Publishing.
- Davidsson, Cecilia (2013). *Lill-Pär och jag*. Stockholm: Alfabet.
- Dyregrov, Atle (1999). *Små barns sorg. Rädda barnen*.
- Edström, Vivi (1992). *Astrid Lindgren- Vildtoring och lägereld*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Edström, Vivi (1997). *Astrid Lindgren och sagans makt*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Ekvik, Steinar (1996 & 2005). *Tysta tårar. När barn sörjer*. Stockholm: Verbum.
- Fast, Carina (2009). ”Inbillningskraftens betydelse för barns läs- och skrivutveckling”. I Jönsson, Karin (red.) (2009). *Bygga broar och öppna dörrar. Att läsa, skriva och samtala om texter i förskola och skola*. Stockholm: Liber.
- Foster, Sis (1990). *Barn, död och sorg. Om barn i sörjande familjer*. Stockholm: Norstedts.
- Gustafsson, Lars H (2006). ”Våga vara medmänniska.” I Skolverket (2006). *Skolverkets material för krishantering*. Stockholm: Skolverket.
- Hane, Linnéa (2015). *Bättre att dö med ett lejonhjärta än leva med ett hjärta av sten*. Örebro: Örebro universitet.

- Hagerfors, Maria (2002). *Århundradets Astrid*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Johansson, Birgitta & Larsson, Gun-Britt (1976). *Barns tankar om döden*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Jönsson, Karin (2009). Läsning och skrivning som sociala praktiker. I Jönsson, Karin (red.) (2009). *Bygga broar och öppna dörrar. Att läsa, skriva och samtala om texter i förskola och skola*. Stockholm: Liber.
- Kåreland, Lena (2009). *Barnboken i samhället*. Stockholm: Studentlitteratur.
- Kåreland, Lena (2009). "Sagan och berättelsen som meningsskapare". I Jönsson, Karin (red.) (2009). *Bygga broar och öppna dörrar. Att läsa, skriva och samtala om texter i förskola och skola*. Stockholm: Liber.
- Lavendla Begravningsbyrå (2016). "Begravningsverser till dödsannonser och band". Hämtad 2 maj, 2016 från <https://lavendla.se/begravning/fore-begravningen/begravningsverser-till-dodsannonser/>
- Lindgren, Astrid (1973). *Bröderna Lejonhjärta*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Lindö, Rigmor (2005). *Den meningsfulla språkväven*. Stockholm: Studentlitteratur.
- Nikolajeva, Maria (2017). *Barnbokens byggklossar*. Tredje upplagan. Stockholm: Studentlitteratur.
- Skolverket (2011). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*. Stockholm: Skolverket.
- Stensson, Britta (2006). *Mellan raderna. Strategier för en tolkande läsundervisning*. Göteborg: Daidalos.

Tapper, & Eriksson, (2001). *Biblisk symbolism. En undersökning om den bibliska symbolismen i Bröderna Lejonhjärta*. Gävle: Högskolan Gävle.

Westin, Boel (2008). "Ej verklighet men mer än verklighet... Drömtexter i barnlitteraturen." I Andersson, Maria & Druker, Elina (red.) (2008). *Barnlitteraturanalyser*. Stockholm: Studentlitteratur.

Wikander, Lars (1996). *Bryt dödstystnaden!* Göteborg: Förlagshuset Gothia.